

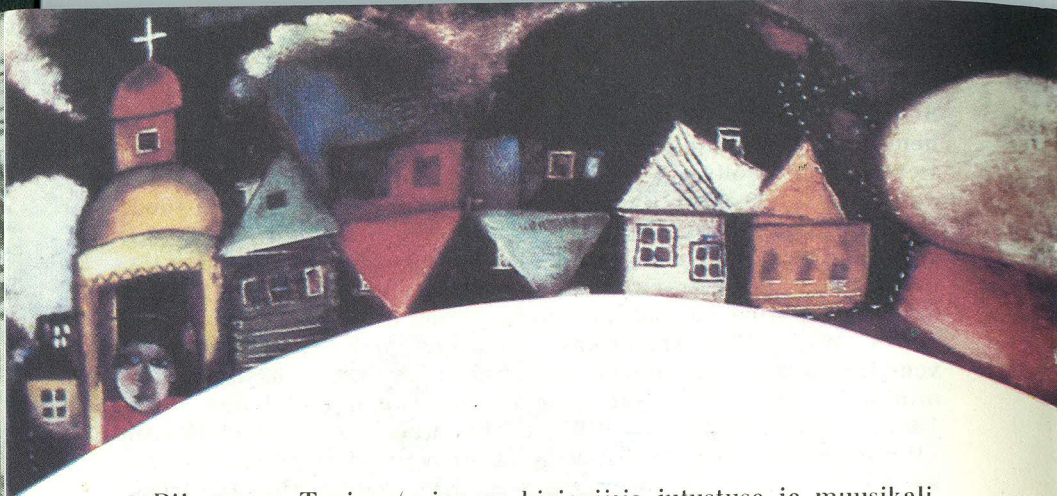

Šolem Alejchem ja Tevje. A. Kaplani joonistus

Tevje rolli esmaesitaja teatrilaval Solomon Michaels koos Golde osa täitja L. Romiga. Moskva Juudi teater, 1938

SOLEM ALEJCHEM (nimekujud ka Solom Aleihhem, Salom Aleh-hem) õieti Solem Rabinoviš (1850—1916) on sündinud Ukrainas, Perejaslavlis Poltaava kubermangus. Tema kirjanikunimi tähendab tavalist tervitust «Rahu teile!». Elanud läbi 1905. aastal juudivastased pogrommid, emigreerus ta 1906. aastal Ameerikasse, kus elas elu lõpuni. Solem Alejchem suri New Yorgis. Ameerikasse läks ta juba tuntud kirjanikuna, tema kuulsus oli jõudnud sinnagi. Tema loominguline pärand on tohutu — kogutud teosed ilmusid 28 köites (1917—1925 Ameerikas). Meie lugejatele on kättesaadavad vene keeles ilmunud mitmed raamatud ja eesti keeles üksikud «Loomingu Raamatukogu» väljaanded («Kuuskümmend kuus», nr. 7 1959; «Ulemlaul», nr. 3, 1987 ja «Estonia» teatri palvel tõlgitud «Piimamees Tevje», 1989). Kuigi pisut võib siia hulka arvestada ka Solem Alejchemi tütre Bell Kaufmani «Allakäigutrepist üles», mis samuti ilmus «Loomingu Raamatukogus».

«Piimamees Tevje» (erinevus kirjaviisis jutustuse ja muusikali puhul tuleneb sellest, et muusikalis säilitasime libretisti pandud nimede kujud) on loodud ligi 20 aasta jooksul ja ilmunud erinevates väljaannetes osade kaupa. Tevjel on jutustuses (mõnel pool nimetatud ka romaaniks) mõnes variandis viis, mõnes seitse tütart, muusikalis leiavad käsitlemist kolme tütre saatused (kuid laval on ka kaks noorimat). Tevje prototüübiks oli Kiievi — juutide keelepruugis, tol ajal Jehupetsi — lähedal suvitajaid, sealhulgas ka Šolem Alejchemi peret, varustav piimamees, kelle vaikne huumor, ainus mis juutidele oli jäänud, oli võrtsitatud elutarkuste, õpetussõnade, kõnekäändude ja talmuditsitaatidega (need küll enamuses isetehtutena). Kuigi raamatul pole õnnelikku lõppu, ei jää hinge kurbus ega kibedus, vaid suur usk inimlikkusesse ja usaldusse. Ja sellest, et Tevje peab ise oma saatusega saama hakkama — nagu me kõik —, tulekski vist otsida nii Šolem Alejchemi jutustuse kui ka muusikali edu ja pikaealisust.

Teatrilavale jõudis Tevje 1938. aastal Moskva Juudi Kammer-teatris tolleaegse teatrijuhi, lavastaja ja näitleja Solomon Michoelsi (õieti Vovsi) kehastuses. Michoels (1890—1948) oli alates 1919. aastast üks eredamaid kujusid juudi teatris, kelle juhtimisel (1929. aastast) teater saavutas õitsengu, aga Stalini käsul teater suleti ja Michoels hukati.

Marc Chagall. «Surm». 1908. Erakogu.

Juudi rahvast

Juudid pärinevad vana-heebrea rahvast ja on oma nimetuse saanud juuda hõimu järgi. Nad elasid põlluharijatena Palestiinas 12.—13. sajandil e. m. a., kust nad 6. sajandil e. m. a. saadeti sunni-viisiliselt Babülooniasse. Sellest ajast algas juutide hajumine teiste rahvaste hulka (diasporaa) ja nii kujunes välja mitu juutide rühma — Ida- ja Kesk-Euroopas askenazim-rühm (saksa juutide nimetuse järgi), Vahemeremaades sefardim-rühm (Hispaania on heebrea keeles Sefarad) jt. 18. sajandi lõpul elas Euroopas kõige rohkem juute Poolas, mille jagamisel sattus neid palju Venemaa alluvusse. Venemaal elavate juutide keeleks oli askenazim-rühma keel jidiš, mis kujunes saksa murretest, segunedes heebrea, romaani ja slaavi keeltega (tähestikuks on jäänud heebrea tähestik). Tänapäeval on selle keele kõnelejaid umbes 5 miljonit inimest Euroopas, Ameerikas ja Lõuna-Aafrikas.

Juutide usk on judaism (jahvism, mosaism), mis põhineb Vanale Testamendile, eriti viiele Moosese raamatule (T'ooraa) ja Talmudile (traktaatide kogum Vana Testamendi seadusi tõlgendavate ja kirjutundjate täiendavate kommentaaridega). Judaism nõuab kümne käsu (dekalooži) vaieldamatut täitmist, usukommetest kinnipidamist ja rõhutab juutide erinevust teistest rahvastest (paganatest e. mittejuutidest). Juutide ainujumal on Jahve (või õigemini Jahve vaim, keda inimesel ei ole võimalik kujutada), kes läkitab juutidele kui valitud rahvale Messia — Täevast tuleva Lunastaja, maa-pealse Jumalariigi rajaja.

Juute on nimetatud ka äraneetud rahvaks, milleks inimkonna aja-lugu on andnud põhjust enam kui küllaga — alates nende väljaaja-misest Palestiinast, 13. ja 14. sajandil Inglismaalt ja Prantsusmaalt kuni II Maailmasõjaaegse juutide massilise hävitamiseni. Imetus-väärne on selle rahva säilivusjõud ja kokkukuuluvustunne, aga võib-olla just see ongi aidanud juudi rahval püsida läbi kõigi nende katsumuste tänapäevani.

Kannatused, mida juudi rahval on tulnud taluda, on meile eriti mõistetavad. Meie jaoks pole muusikalis kajastatud sündmused eksootika kauges ajas ja kohas (nagu seda võis käsitleda Broadwayl), vaid tahtmatult tekivad paralleelid meie oma rahva saatusega. 17. oktoobril 1905. aastal Nikolai II poolt kuulutatud «Manifest», mille tekst on nii uskumatult humanne, ei toonud ju tegelikult kergendust. Mõnes mõttes oldi siis isegi ausamad — vähemalt ei nõutud neilt igal sammul kinnitust, k u i õnnelikudnad on.

Kõrvaltoodud kaardil on märgitud juudi rahva põhilised elualad sajandi esimesel kümnendil Venemaal. Selguse huvides on eesti keeles tähistatud mõningad linnad. Kiievi allakriipsutamine ei tähenda tähtsaima linna positsiooni, vaid seda, et seal lähedal toimub «Viuldaja katusel» tegevustik. Kiievist ca 30 versta asuva suvituskoha Bojarka (juutide keelepruugis tol ajal Bojberik) lähistel (alla 10 versta) asuvast alevikesest pärineb Tevje.

Andmed kaardil rahutuste ja miitingute ning pogrommide kohta pärinevad väljaandest «Полгода русской революции» («Pool aastat vene revolutsiooni», Moskva, 1906). Kolmnurkadega tähistatud kohtades toimusid streigid ja miitingud, mille likvideerimiseks valitsus võttis ette tõsiseid samme. Nende hulgas korraldatigi pogromme. Kui võrrelda kaardil kolmnurkade ja mustade ringikeste paiknemist — s. t. miitingute toimumist ja karistust nende eest, siis ilmneb, et pogromme korraldati ka kohtades, kus rahutusi ei toimunudki. Eriti tuleb see välja Valgevene idaosas ja Ukrainas aladel. Järelikult olid võimumeeste kättemaksuaktide meelevaldas täiesti süütud inimesed. Kõige vihasemad olid nn. mustsadalased — monarhistlikult meelestatud relvastatud üksused, kes tegutsesid politsei ja monarhistlike organisatsioonide soosingul, et suunata rahva vaen mitte valitsejate, vaid erinevate rahvusgruppide vastu. 19. sajandi lõpul Euroopas tekkinud antisemitismi laine leidis Venemaa võimude poolt toetust ja oli levinud loosung: «Peksa juute ja mässajaid». Juudid tohtisid Venemaal elada vaid kindlaksmääratud kohtades (näit. mitte küldes ega suurtes linnades). Olid terved nimekirjad, kus tohtis elada, kus mitte. Provotseeritud rahutused-korraldused ja pogrommid olid ajendiks, et juute nende kodudest välja ajada, nimetati isegi ümber linnu küldeks, sest maal nad elada ei tohtinud.

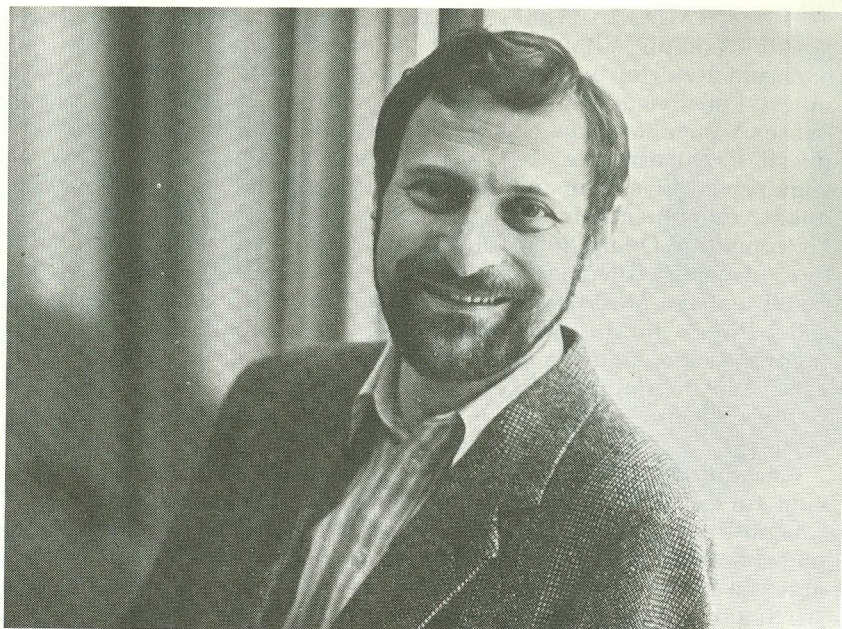
Marc Chagall (1887—1985)

MARC CHAGALL (1887—1985) — juudi rahvusest prantsuse kunstnik sündis Vitebski lähedal Valgevenemaal. Alustas kunstiopinguid Peterburis, 1910. aastal siirdus Pariisi, kus sai mõjutusi uutest kunstivooludest (sh. kubismist, orfismist jt.). 1914. aastal naases Venemaale, kus elas ja tegutses kuni 1922. aastani, siis läks uuesti Prantsusmaale. 1941—1947 elas USA-s. Marc Chagall on väga produktiivse kunstnikuna viljelnud nii maali, graafikat, keraamikat, monumentaalmaali (Pariisi Grand Opéra ja New Yorgi Metropolitan Opera laemaalid), lavakujundust (Stravinski «Tulilind», Gogoli «Revident», on teinud koostööd Meyerholdi teatriga, Juudi teatriga Moskvast) kui ka illustratsiooni (Gogoli «Surnud hinged», Piibel) jm. Loomingus põimuvad noorusmälestused külaelust juudi mütoloogiaga. Ta ei arvesta ruumi ega aega ja põimib erksavärvilised põhimotiivid (kell, viiul ja viiuldaja, kana, kits, majad ja katused) fantaasiaküllasteks lüürilisteks, aga väga terviklikeks teosteks.

Chagallide arvukas suguvõsa on andnud hulgaliselt nii muusikuid kui ka kunstnikke, kelle harud ulatuvad meiegi juurde — Marc Chagalli onupoeg oli Narvas kunstnikukalduvustega maaler (tänapäeva mõistes disainer), kelle juures Marc Chagall 20-ndate aastate algul ka lühikest aega elas. Tolle maalermeisteri poeg, viiuldaja Josif Šagal on aga meie muusikute hulgas kõigile tuntud.

Marc Chagall. «Matused». 1909. Pariis, Antoine Barnheimi kogu.

GEORG MALVIUS on saanud väga mitmekülgse ja hea hariduse — ta on õppinud Teatriakadeemias, Draamakunstiinstituudis Stockholmis (teatrijuhtimist), Karlstadi ülikoolis ajalugu, Stockholmi ülikoolis keeli ja psühholoogiat, tal on teaduslik kraad romaani keelte ja ajaloo alal. Oma teatrilaseid teadmisi on ta täiendanud kursustel Inglismaal, Lääne-Saksamaal, Soomes ja Rootsis; psühholoogialaseid teadmisi Lääne-Saksamaal; kirjanduse ja kunstialaseid — Soomes. Georg Malvius tegutses õppejõuna (põhiõpetaja) Helsingi Teatriakadeemias, ta on olnud Soomes Turu Rootsi teatri ja Rootsis Orebrö ja Östgöta teatrite kunstiline juht. Praegu on Georg Malvius Södrä teatris (Stockholm) kunstiline juht. Paralleelselt tegutseb ka õppejõuna mitmetel kursustel Portugalis, Saksamaa LV-s, Ungaris, Iirimaa, Inglismaal, Tšehhis, Monacos, Soomes, Taanis, Islandil, Rootsis, Itaalias, Austrias, Hollandis ja USA-s. Tema loomingulise tegevuse hulka kuulub ooperi- ja

teatrijuhi töö Soomes, Rootsis, Saksamaa LV-s. Georg Malvius on loonud režii umbes 100-le lavateosele; nende hulgast nimetagem «Kabareed», «Mees La Manchast», «Viiuldaja katusel», «Zorbast», «Romeo ja Juliast», «Richard III» (Rootsis), «David ja Lisat», «Woyzeckit» (Saksamaa LV-s); ooperitest «Sevilla habemeajajat», «Julius Caesarit», «Don Carlost», «Rigolettot» (koostöö Eri Klassisiga), «Proovireisija surm» (Rootsis) jt. Kõik eelpoolnimetatud lavastused on saanud kõrge hinnangu kriitikute poolt, Georg Malviust aga autasustatud mitmete preemiatega. Lavastustest on pälvitud preemiaid «Woyzeck» (Monacos), «West Side Story» ja «Equus» (Soomes).

Georg Malvius on mitme põhjamaade teatrikeskuste nõukogu liige, 1973—1977 tegutses ta ülemaailmse amatööride teatriliidu peasekretärina, kuni 1987. aastani viitsepresidendina. Eestis (ja üldse Nõukogude Liidus) on ta esmakordselt.

JUHANI W. RYTKÖLÄ alustas oma mitmekülgsel teatritegevust Turu Linnateatris 1954. aastal lasteosi mängides. Samal ajal alguse saanud balletiõpingud innustasid jätkama tantsu alal. 1960. aastal astus ta Soome Rahvusooperi balletikooli Helsingis. Turus jätkas ta modern- ja džässantsu viljelemist Helmer Salme juhatusel, samuti käis end stipendiaadina täiendamas Londonis ja New Yorgis. Turu Linnateatris tegi Juhani Rytkölä oma esimesed seaded teatri tantsurühmale (seal tantsimise kõrval) ja tegutses õpetajana, muuhulgas ka Turu konservatooriumi (mis vastab meie muusikakoolile) ooperiklassis. Esimene koostöö Georg Malviusega sai teoks ÅBO SVENSKA-teatris 1978. aastal («Viiuldaja katusel») ja siitpeale on nad koos toonud lavale töid Göteborgi Ooperis, Stockholmi Oscar'i teatris, Örebro ja Norrköpingi Linnateatrites (Rootsis); Vaasa ja Turu ooperites, Savonlinna ooperipidustustel (Soomes); mitmed teatrid ja TV on kasutanud Rytkölät koreograafina, lavastajana, lavakujundajana ja kostüümikavandite loojana. Koreograafiaist olgu mainitud «West Side Story», «Candide», «Zorbas», «Kabaree», «Meisterlaskur Annie», «Minu veetlev leedi», «Lõbus lesk», «Guiditta», «Pipi Pikksukk» jt. Skulptuuri ja joonistusharrastus on viinud teda teatris ka teisele tööpõllule — maskide, grimme ja rekvisiitide kavandamisele. Juhani Rytkölä tegutseb alalise modelleerijana Helsingi Linnateatris, õpetades neid aineid ka Teatri- ja Kunstiõpetuse ülikoolis.

Marc Chagall. «Viiuldaja». 1912—1913. Stedelijk Museum, Amsterdam